

واکاوی اسنادی سیاست‌های پهلوی دوم در مهار سوگواری‌های محرم و صفر در

شهرکرد (۱۳۴۲-۱۳۵۷)

زهرآ بیگم علی‌بیگی^۱، ثریا عباسی‌قیداری^۲، صادق سلیمی‌بنی^۳

چکیده

آیین‌های عزاداری محرم و صفر در ایران معاصر، علاوه بر کارکردهای مذهبی، واجد کارکردهای سیاسی و بسیج‌کننده بوده‌اند. حکومت پهلوی دوم، با درک پیوند محرم و صفر با مقاومت سیاسی، این مناسک را تهدیدی بالقوه برای ثبات خود تلقی کرده و سیاست‌های کنترلی گسترده‌ای بر آن اعمال نمود. این پژوهش با روش توصیفی و تحلیلی با استناد به اسناد و منابع به بررسی سیاست‌ها و سازوکارهای حکومت پهلوی دوم در مهار مجالس عزاداری در شهرستان شهرکرد پرداخته و در پی پاسخ‌گویی به این سؤال است: ۱. سیاست‌های کنترلی حکومت پهلوی دوم بر مراسم محرم و صفر در شهرکرد چه بوده و این امر چه تأثیری بر کنش‌های مذهبی - سیاسی جامعه محلی داشته است؟ یافته‌ها نشان می‌دهد که حکومت با ابزارهایی چون نظارت بر وعاظ، صدور مجوزهای محدود، نفوذ در هیئت‌ها و تعطیلی مجالس اثرگذار، در پی مهار پیوند میان عزاداری و نهضت امام خمینی (ره) بوده است؛ اما این سیاست‌ها در عمل به تقویت گفتمان مقاومت دینی و گسترش بسیج انقلابی انجامید.

۱. استادیار گروه آموزش تاریخ، دانشگاه فرهنگیان، صندوق پستی ۸۸۹-۱۴۶۶۵، تهران، ایران. (نویسنده مسئول)

z.alibegi@cfu.ac.ir

۲. استادیار گروه آموزش تاریخ، دانشگاه فرهنگیان، صندوق پستی ۸۸۹-۱۴۶۶۵، تهران، ایران.

s.abbasi@cfu.ac.ir

۳. استادیار پژوهشکده علوم سیاسی پژوهشگاه علوم اسلامی امام صادق (ع)

dr.salimibeni@yahoo.com

۲۸۴..... دوفصلنامه تحقیقات اسنادی انقلاب اسلامی، سال هشتم، شماره ۱۵، بهار و تابستان ۱۴۰۵

نوآوری پژوهش در تمرکز بر سطح محلی شهرکرد و استفاده نظام‌مند از اسناد امنیتی است که ابعاد
مغفول تقابل دین و قدرت را آشکار می‌سازد.
کلیدواژگان: محرم، صفر، عزاداری، ساواک، پهلوی دوم، شهرکرد، انقلاب اسلامی.

Documentary Analysis of the Second Pahlavi's Policies in Controlling Muharram andSafar Mournings in Shahrekord(۱۹۷۸-۱۹۶۳)

Zahra Begum Alibeigi¹/ Soraya Abbasi Qeidari/² Sadeq Salimibeni³

Abstract

In addition to their religious functions, the mourning rituals of Muharram and Safar in contemporary Iran have also had political and mobilization functions. The second Pahlavi government, realizing the connection between Muharram and Safar and political resistance, considered these rituals a potential threat to its stability and implemented extensive control policies on them. This study, using a descriptive and analytical method and citing documents and sources, examines the policies and mechanisms of the second Pahlavi government in controlling mourning ceremonies in Shahrekord city and seeks to answer the following questions: 1- What were the control policies of the second Pahlavi government on Muharram and Safar ceremonies in Shahrekord and what impact did this have on the religious-political actions of the local community?

The findings show that the government sought to control the connection between mourning and the movement of Imam Khomeini (RA) through tools such as monitoring preachers, issuing limited permits, influencing delegations, and closing influential gatherings; But in practice, these policies led to the strengthening of the discourse of religious resistance and the expansion of revolutionary mobilization. The innovation of the research lies in its focus on the local level of Shahrekord and the systematic use of security documents, which reveal the neglected dimensions of the confrontation between religion and power.

---

1. Assistant Professor, Department of History Education, Farhangian University, P.O. Box 889-14665, Tehran, Iran (Corresponding author)

2. Assistant Professor, Department of History Education, Farhangian University, P.O. Box 889-14665 Tehran, Iran .

3. Assistant Professor, Institute of Political Science, Imam Sadeq (AS) Islamic Sciences Research Institute .

Keywords: Muharram, Safar, mourning, SAVAK, Pahlavi II, Shahrekord, Islamic Revolution Religious reformist movement, Reza Shah, colonialism, despotism, cultural activity.

مقدمه

آیین‌های سوگواری محرم و صفر، به‌ویژه مناسک تاسوعا و عاشورا، از نخستین دهه‌های پس از واقعه کربلا تاکنون، نقشی بنیادین در هویت دینی، فرهنگی و سیاسی جامعه شیعی ایفا کرده‌اند. این مناسک، از یک‌سو حامل پیام‌های الهیاتی و اخلاقی قیام امام حسین^(ع) و از سوی دیگر بستری برای انتقال مفاهیم عدالت‌خواهی، ظلم‌ستیزی و مقاومت در برابر قدرت‌های ستمگر بوده‌اند. به همین سبب، در دوره‌های سلطه حکومت‌های اموی و عباسی، این آیین‌ها اغلب به‌صورت پنهانی و در فضای محدود منازل برگزار می‌شدند و شیعیان به پیروی از ائمه اطهار^(ع) به شیوه‌های غیرعلنی به پاسداشت عاشورا می‌پرداختند. با قدرت‌گیری حکومت‌های شیعی مانند آل‌بویه، عزاداری امام حسین^(ع) وارد عرصه عمومی شد و در دوره صفوی با رسمیت‌یافتن تشیع، این مناسک به یکی از مؤلفه‌های اصلی نظم فرهنگی - سیاسی ایران تبدیل گردید. در عصر قاجار نیز گسترش تعزیه، شبیه‌خوانی و آیین‌های جمعی سوگواری، این سنت‌ها را به بخشی نهادینه‌شده از حیات اجتماعی بدل ساخت.

با روی کار آمدن رضاشاه پهلوی و اجرای سیاست‌های نوسازی آمرانه و غرب‌گرایانه، آیین‌های مذهبی - از جمله عزاداری محرم و صفر - به‌عنوان موانع تجدد تلقی و به‌شدت محدود و در بسیاری موارد ممنوع شدند. پس از سقوط رضاشاه و آغاز سلطنت محمدرضا پهلوی، گرچه در ظاهر نوعی تساهل نسبت به شعائر مذهبی پدید آمد، اما این آزادی بیش از آنکه نشانه تغییر بنیادین در رویکرد حکومت باشد، بخشی از سیاست کنترل و مهار دین در قالب نظارت امنیتی بود. از سال ۱۳۴۲ به بعد و با آغاز نهضت آیت‌الله خمینی، مجالس محرم و صفر به یکی از مهم‌ترین کانون‌های بسیج سیاسی و انتقال پیام‌های انقلابی تبدیل شدند. رژیم پهلوی دوم که از پیوند میان گفتمان عاشورا و گفتمان انقلاب اسلامی آگاه شده بود، تلاش کرد از طریق ابزارهای امنیتی، اداری و پلیسی، این پیوند را قطع یا تضعیف کند. کنترل و عاظ، محدودسازی هیئت‌ها، نفوذ در مجالس، جلوگیری از ذکر نام آیت‌الله خمینی و تعطیلی مراسم اثرگذار، بخشی از این سیاست‌ها بود.

در این چهارچوب، شهرستان شهرکرد (مرکز کنونی استان چهارمحال و بختیاری) به عنوان یکی از کانون‌های فعال مذهبی - اجتماعی، نمونه‌ای گویا از تعامل و تقابل دولت و جامعه مذهبی به‌شمار می‌آید. اسناد ساواک، فرمانداری و وزارت کشور شاهنشاهی نشان می‌دهد که این منطقه نیز به‌طور جدی تحت نظارت و سیاست‌های کنترلی قرار داشته است.

با وجود نقش محوری آیین‌های عاشورایی در شکل‌گیری و گسترش انقلاب اسلامی، پژوهش‌های تاریخی اغلب بر شهرهای بزرگ مانند تهران، قم و مشهد تمرکز یافته‌اند و ابعاد محلی این فرایند کمتر واکاوی شده است. این در حالی است که در بسیاری از شهرهای متوسط و کوچک، از جمله شهرکرد، مجالس محرم و صفر نقش تعیین‌کننده‌ای در پیوند دین و سیاست ایفا کرده‌اند. مسئله اصلی این پژوهش آن است که سیاست‌های امنیتی حکومت پهلوی دوم در قبال این آیین‌ها در شهرکرد چگونه بوده و چه تأثیری بر کنش‌های مذهبی - سیاسی جامعه محلی گذاشته است.

پژوهش حاضر با رویکرد تاریخی - تحلیلی و با بهره‌گیری از روش اسنادی انجام شده است. داده‌های اصلی تحقیق از اسناد ساواک و مکاتبات فرمانداری کل چهارمحال و بختیاری و گزارش‌های وزارت کشور و آرشیو ملی ایران استخراج و با روش تحلیل محتوای کیفی بررسی شده‌اند.

پیشینه پژوهش

پیشینه پژوهش اسنادی درباره سیاست‌های پهلوی دوم در مهار عزاداری‌های محرم و صفر عمدتاً بر پایه منابع اسنادی، به‌ویژه گزارش‌های اداری و امنیتی، شکل گرفته است. این منابع نشان می‌دهند که حکومت پهلوی دوم با توجه به کارکرد اجتماعی و سیاسی مراسم مذهبی، سیاست نظارت و کنترل را در پیش گرفت.

نخستین دسته منابع اسنادی، مجموعه اسناد منتشرشده از سوی سازمان اسناد و کتابخانه ملی ایران (ساکما) است که شامل گزارش‌های اداری، مکاتبات دولتی و دستورالعمل‌های رسمی درباره نحوه برگزاری مراسم مذهبی است. این اسناد نشان می‌دهد که برگزاری دسته‌های

عزاداری، تعزیه و سخنرانی‌های مذهبی در بسیاری موارد نیازمند مجوز رسمی بوده و مقامات محلی موظف به ارائه گزارش درباره این مراسم بودند (ساکما، ج ۲، ۱۲۵-۱۳۲). دسته دوم منابع، اسناد امنیتی مربوط به سازمان اطلاعات و امنیت کشور است که مهم‌ترین منابع دست اول برای مطالعه عزاداری‌های محرم در دوره پهلوی محسوب می‌شوند. این اسناد حاوی گزارش‌هایی درباره فعالیت هیئت‌های مذهبی، سخنرانی روحانیان و واکنش مردم به سیاست‌های دولتی است. بررسی این اسناد نشان می‌دهد که حکومت پهلوی دوم به‌ویژه از دهه ۱۳۴۰ به بعد، عزاداری‌ها را به دلیل ظرفیت بسیج سیاسی تحت نظارت شدید قرار داد (ساکما، ج ۳، ۲۱۰-۲۱۸).

از دیگر منابع مهم اسنادی، مجموعه اسناد منتشرشده توسط مرکز بررسی اسناد تاریخی است. این مرکز مجموعه‌هایی درباره فعالیت‌های مذهبی و سیاسی در دوره پهلوی منتشر کرده که در آن‌ها گزارش‌های مأموران دولتی درباره مراسم محرم و صفر دیده می‌شود. این اسناد نشان می‌دهد که دولت پهلوی دوم تلاش داشت مراسم مذهبی را از جنبه‌های سیاسی جدا کرده و آن‌ها را در چهارچوبی کنترل‌شده برگزار کند (مبسات، مجموعه اسناد روحانیت: ۸۷-۹۴).

همچنین در برخی پژوهش‌های مبتنی بر اسناد، مانند آثار منتشرشده توسط مؤسسه مطالعات تاریخ معاصر ایران، سیاست‌های مذهبی حکومت پهلوی بررسی شده است. این پژوهش‌ها نشان می‌دهد که حکومت با ابزارهایی مانند صدور مجوز، نظارت شهربانی و کنترل سخنرانی‌ها، تلاش می‌کرد فعالیت هیئت‌های مذهبی را محدود کند (نجفی، ۱۳۸۱: ۱۵۶-۱۶۲).

بررسی پیشینه پژوهش اسنادی نشان می‌دهد که مطالعات مربوط به سیاست‌های پهلوی دوم در عزاداری‌های محرم و صفر بیشتر بر منابع زیر تکیه دارند:

اسناد اداری و دولتی

اسناد امنیتی (به‌ویژه ساواک)

سندنامه‌های منتشرشده توسط مراکز اسنادی

در اینجا به تعدادی کتاب در این زمینه اشاره می‌شود.

نهضت عاشورا و تأثیرات سیاسی، اجتماعی و فرهنگی آن بر جامعه ایرانی

این کتاب که به قلم اعظم فولادی‌پناه و مهشید کبیری از سوی مؤسسه فرهنگی هنری مرکز اسناد انقلاب اسلامی (مراسان) منتشر شده است، می‌کوشد گوشه‌ای از تحولات تاریخ معاصر ایران را که متأثر از نهضت اباعبدالله الحسین^(ع) بوده واکاوی کند.

در فصول اولیه کتاب، نهضت‌های شیعی متأثر از عاشورا در طول تاریخ شیعه مورد بررسی قرار می‌گیرد و از فصل چهارم تا دهم، اثرگذاری نهضت حسینی بر مبارزه با رژیم پهلوی مورد تبیین قرار می‌گیرد.

محرم ۱۳۵۷ به روایت اسناد

محرم سال ۱۳۵۷ از جمله برهه‌های مهم در تاریخ انقلاب اسلامی است. تظاهرات ادامه‌دار مردم در این ماه، به میتینگ بزرگی در روزهای تاسوعا و عاشورا ختم شد و به مثابه مهر باطلی بر پیشانی رژیم پهلوی عمل کرد. کتاب «محرم ۱۳۵۷ به روایت اسناد» از زاویه سندهای ساواک، به بررسی این برهه تاریخی می‌پردازد.

محرم و انقلاب اسلامی ایران

این کتاب به قلم اکبر فلاحی در فروردین ۱۳۹۳ در ۳۸۴ صفحه از سوی مؤسسه فرهنگی هنری مرکز اسناد انقلاب اسلامی (مراسان) منتشر شده است. تأثیرگذاری محرم بر انقلاب اسلامی از همان سال‌های آغازین کاملاً مشهود و ملموس است. این کتاب با بررسی تاریخ نهضت اسلامی، اثرگذاری محرم بر انقلاب را بررسی می‌کند.

هیئت‌های مذهبی و انقلاب اسلامی

هیئات مذهبی نقش ویژه‌ای در پیروزی انقلاب اسلامی داشتند. وعاظ، سخنرانان مذهبی، مداحان و... از همان ابتدای نهضت با درک ظرفیت ماه محرم، نهایت بهره‌برداری را از این ماه به عمل آوردند. کتاب فوق چنان‌که از عنوانش پیداست می‌کوشد نقش چند هیئت معروف از جمله هیئت قائمیه تهران، هیئت فاطمیه، هیئت انصارالحسین و... را در شکل‌گیری روند پیروزی انقلاب اسلامی واکاوی کند.

باین‌حال، اغلب این پژوهش‌ها در سطح ملی انجام شده و مطالعات محلی، به‌ویژه درباره شهرهایی مانند شهرکرد، بسیار محدود است؛ بنابراین پژوهش اسنادی درباره سیاست‌های پهلوی دوم در مهار عزاداری‌های محرم و صفر در شهرکرد می‌تواند خلأ موجود در پیشینه پژوهش را تکمیل کند.

مطالعات متعددی درباره نقش محرم و عاشورا در انقلاب اسلامی در سطح ملی انجام شده است؛ از جمله آثار مربوط به گفتمان عاشورا در نهضت امام خمینی و سیاست‌های دینی رژیم پهلوی. باین‌حال، پژوهش‌های مبتنی بر اسناد امنیتی در سطح محلی - به‌ویژه درباره شهرکرد و منطقه چهارمحال و بختیاری - بسیار محدود است. نوآوری پژوهش در تمرکز بر سطح محلی شهرکرد و استفاده نظام‌مند از اسناد امنیتی است که ابعاد مغفول تقابل دین و قدرت را آشکار می‌سازد.

بررسی اسناد نشان می‌دهد که حکومت پهلوی دوم در شهرکرد نیز همانند سایر نقاط کشور، با ترکیبی از نظارت، محدودسازی و سرکوب، در پی مهار کارکرد سیاسی آیین‌های محرم و صفر بود؛ اما این سیاست‌ها در عمل به تقویت هویت مقاومت دینی و گسترش بسیج انقلابی انجامید. بدین‌سان، مجالس عاشورایی نه تنها مهار نشدند، بلکه به یکی از مهم‌ترین بسترهای تضعیف مشروعیت رژیم و پیروزی انقلاب اسلامی تبدیل شدند.

پهلوی اول و ممنوعیت عزاداری محرم و صفر

با سقوط حکومت قاجار و روی کار آمدن حکومت رضاشاه پهلوی، وی قبل از پادشاهی خود را عامل و حامی برگزاری عزاداری ماه محرم می‌دانست و در دسته‌های عزاداری امام حسین^(ع) سر برهنه می‌کرد و گل‌مالی می‌نمود و با برپایی مجالس روضه و زدن تکیه به عزاداران حسینی خدمت می‌کرد (مظفری، ۱۳۸۷: ۲۳۰). او خوب می‌دانست که مردم ایران علاقه زیادی به امام حسین^(ع) داشته و برای رسیدن به قدرت باید از اعتقادات مذهبی مردم بهره‌برداری نماید. اعظام قدسی در مورد شرکت رضاخان در مراسم سینه‌زنی قبل از پادشاهی چنین گزارش داده:

«با نظم روز دهم محرم دسته قزاق با یک هیئت از صاحب‌منصبان در جلو و افراد با بیرق‌ها و کتل و تشکیلات مخصوص از قزاقخانه حرکت و به بازار آمده‌اند. صاحب‌منصبان در جلو و در جلوی آن‌ها سردار سپه با یقه باز و روی سرش کاه و غالب آن‌ها به سرشان گل زده بودند و پای برهنه وارد بازار شدند... شب یازدهم دسته قزاق‌ها به بازار آمده با در دست داشتن شمع، شام غریبان گرفته بودند و خود سردار سپه سروپای برهنه، شمع در دست گرفته و در مسجد جامع که متعلق به کاشی‌ها و مسجد شیخ عبدالحسین که از بزرگترین مجالس روضه آن روز بود، آمدند و یک دور در مجلس گردش کردند.» (قدسی، ۱۳۴۹: ۵۰/۲).

بااین‌حال، رضاشاه، بعد از رسیدن به سلطنت در اجرای سیاست‌های ضد مذهبی خود سعی نمود خاطره‌ای که در طول قرون متمادی در دل دوستداران اهل بیت زنده مانده بود را از اذهان بیرون نماید. هرچند تلاش وی در جهت نابودکردن فرهنگ دینی و ریشه‌کنی نمادهایی چون عزاداری محرم سیاستی بود که نتیجه عکس داد و حتی باعث تزلزل و سرنگونی دودمان پهلوی گردید (محمدی، ۱۳۷۶: ۸۵).

حملة آشکار رضاشاه به مذهب و ممنوع‌کردن مراسم عزاداری از سال ۱۳۰۹ شروع گردید و در سال ۱۳۱۱ به اوج خود رسید، به‌گونه‌ای که طی آن برگزاری هرگونه مراسم عزاداری امام‌حسین^(ع) ممنوع اعلام شد و با شدت‌گرفتن سیاست مقابله با انجام این مراسم‌ها کسانی که مجالس روضه‌خوانی برپا می‌کردند از طرف شهربانی جلب و توقیف می‌شدند (مکی، ۱۳۶۳: ۲۵۴/۱). این ممنوعیت که شامل هرگونه مراسم تعزیه، زنجیرزنی، عزاداری و سوگواری مذهبی و روضه‌خوانی بود، حتی شامل روزهای تاسوعا و عاشورا نیز می‌گردید و این امر نشانه‌ای بزرگ از بی‌توجهی به عواطف مذهبی مردم ایران محسوب می‌شد (فوزی تویسرکانی، ۱۳۸۰: ۲۸۳).

با وجود سخت‌گیری و شدت عمل حکومت در برپایی عزاداری و روضه‌خوانی، مردم در نقاط مختلف به‌طور مخفیانه و با تدابیر گوناگون به سوگواری می‌پرداختند. علی دوانی در این رابطه چنین می‌گوید:

«فراموش نمی‌کنم در سال ۱۳۱۸ که در آبادان ساکن بودیم فقط یک‌جا روضه‌خوانی بود آن هم حسینیۀ هندی‌ها بود. من که ده ساله بودم همراه بستگانم با کمال احتیاط مانند دیگران تک‌تک و به دور از چشم آژان‌ها به حسینیۀ می‌رفتیم و روحانی که عمامه‌اش را شال کرده بود و عرقچین به سر داشت، وارد مجلس می‌شد. شالش را به سر می‌بست و عمامه می‌کرد و آهسته در پشت درهای بسته روضه می‌خواند و پس از ختم مجلس به همان ترتیب متفرق می‌شدیم.» (دوانی، ۱۳۷۷: ۴۰۴/۲).

مخالفت و دشمنی رضاشاه با برپایی شعائر مذهبی به خصوص در ایام محرم، کار را به جایی رساند که در سال ۱۳۱۵ از سوی دولت از سران اصناف و بنگاه‌ها به اجبار خواسته شد که کارناوال‌های شادی به راه بیندازند. این مراسم در سال ۱۳۱۹ مصادف با دهۀ اول محرم بود، که شب قبل از آن کارناوال مفصلی به راه انداخته شد تا عده‌ای از عملۀ طرب و فواحش را که جمع کرده بودند در کامیون‌ها به رقص و پایکوبی پردازند. (مکی، ۱۳۶۳: ۲۵۴).

در ادامۀ سیاست مخالفت و زدودن مذهب از جامعه، نهادهایی دینی همچون مؤسسۀ وعظ و خطابه که بتوانند کنترل مراسم مذهبی را به حکومت بسپارند، در سال ۱۳۱۵ تشکیل شد. به‌دنبال آن، این مؤسسه در پی تربیت اشخاصی بود که بتوانند در تبلیغ سیاست‌های دولت پهلوی مؤثر بوده و از خدمات دولت تمجید کنند. شعار اصلی این مؤسسه، مبارزه با مذهب به بهانۀ مبارزه با اوهام و خرافه بود. چنان‌که پس از تأسیس آن، وعاظ و اهل منبری می‌توانستند در مراسم مذهبی و مجامع دینی شرکت کنند که عضو مؤسسه بوده و مجوز لازم را داشته باشند؛ در غیر این صورت حق پوشیدن لباس روحانیت و تبلیغ دینی را نداشتند (نجفی، فقیه‌حقانی، ۱۳۸۱: ۴۵۱-۴۵۲).

پهلوی دوم و عزاداری محرم و صفر

پس از برکناری رضاشاه در شهریور ۱۳۲۰ فرصتی ایجاد شد تا فعالیت‌های مذهبی مجدداً آغاز شود. از جمله زنان حجابشان را باز یافتند، دسته‌های عزاداری راه افتاد و مجالس تعزیه و روضه‌خوانی رونق یافت و تکیه‌ها و حسینیۀ‌هایی که تعطیل شده بودند، برای مراسم

محرم آماده گردید. کتب و نشریات دینی چاپ و مدارس و حوزه‌های دینی رونق مجدد یافتند و فضای جدیدی در ایران پدید آمد (نجفی، فقیه‌حقانی، ۱۳۸۱: ۴۰۷).

محمدرضا پهلوی پس از تجربه تلخ پدرش، تا مدتی پس از رسیدن به قدرت، قصد نداشت اقدامی آشکار در مخالفت با اسلام یا توهین به مقدسات دینی انجام دهد. وی حتی پس از کودتای ۲۸ مرداد ۱۳۳۲ روابط خود را با نهادهای مذهبی بهبود بخشید، به گونه‌ای که مراسم عزاداری را در کاخ گلستان بر پا می‌کرد (ابطحی، ۱۳۸۴: ۴۶). نرمش حکومت پهلوی در این رابطه تا زمانی استمرار یافت که از طرف مجالس سوگواری و روضه‌خوانی احساس خطر نمی‌کرد. هرچند در همان زمان نیز، هیأت‌ها و مجالس تحت نظارت و کنترل ساواک بود. شور و هیجان دسته‌های عزاداری هم در زنجیرزنی، سینه‌زنی و قمه‌زنی نمود می‌یافت و به ظاهر این گونه عزاداری بر امام حسین^(ع) از تبدیل شدن آن به الگوی قیام و جنبش فاصله داشت. تا اینکه آیت‌الله خمینی، در مقابل دستگاه حکومتی پهلوی قد علم کرد و افکار عمومی را به سمت مبارزه مذهبی کشاند. از این پس سیاست‌های نرمشی رژیم در برابر شعائر مذهبی از جمله ایام بزرگداشت محرم به شدت تغییر کرد.

بدین ترتیب در دهه ۱۳۴۰ که آیت‌الله خمینی مخالفت با حکومت را آشکار کرد، سیاست‌های مذهبی حکومت نیز تغییر کرد. آیت‌الله خمینی از تجمعات محرم و صفر در روشنگری مردم استفاده می‌کرد و از طلاب و روحانیون می‌خواست تا در ماه محرم به افشای سیاست‌های حکومت بپردازند. به همین دلیل با فرارسیدن محرم سال ۱۳۴۲، ساواک تمامی سعی خود را در جلوگیری از هر گونه تشنج به کار گرفت. تحولات جدید در راستای نهضت آیت‌الله خمینی از روز عاشورای سال ۱۳۴۲ و در حرکت انبوه عزاداران که شعارهای سیاسی سر می‌دادند و با سخنرانی آیت‌الله خمینی در قم در عصر عاشورا، که حمله اصلی آن متوجه شاه و وابستگی او بود، تشدید شد (روحانی، ۱۳۵۶: ۴۵۷/۱).

به دنبال سخنرانی آیت‌الله خمینی در عصر عاشورا و روشنگری قاطع ایشان علیه حکومت پهلوی، وی در شب پانزدهم خرداد دستگیر و زندانی شد. دستگیری ایشان واکنش‌های مردمی گسترده‌ای را در شهرهای قم، تهران و ورامین به دنبال داشت که قیام تاریخی پانزده خرداد را شکل داد و در آن روز تعداد زیادی از مردم شهرهای مذکور به شهادت رسیدند.

از طرفی دیگر با شکسته شدن تقیه و ورود علما به عرصه سیاست و مخالفت آنان با عملکرد رژیم پهلوی، شاه و رسانه‌های ارتباطی با رهنمود ساواک علما را مخالف اصلاحات ارضی و اجتماعی، ترقی و پیشرفت، مدافع فئودالیسم و ارتجاع معرفی کردند (اسناد انقلاب اسلامی، ۱۳۷۴: ۱۲۸/۱) تا بدین‌وسیله بتوانند مخالفت علنی خود را با آن‌ها ابراز کرده و فشار لازم را وارد کنند.

فضای محرم و صفر شهرکرد قبل از انقلاب

فضای عزاداری‌های محرم و صفر در شهرکرد و نواحی چهارمحال و بختیاری پیش از استقرار حکومت محمدرضا شاه پهلوی عمدتاً مذهبی، مردمی و مبتنی بر سنت‌های محلی بود. در این دوره، مراسم عزاداری در مساجد، تکایا، سقاخانه‌ها و خانه‌های شخصی برگزار می‌شد و آیین‌هایی مانند روضه‌خوانی، تعزیه، دسته‌گردانی و سینه‌زنی نقش مهمی در حیات اجتماعی شهر داشتند (مستوفی، بی‌تا: ۲۳۴-۲۳۸).

در شهرکرد نیز وجود مراکز مذهبی که قدمت برخی از آن‌ها به دوره قاجار می‌رسد، مانند سقاخانه‌ها و تکایا، نشان می‌دهد که عزاداری‌های محرم و صفر از دیرباز به‌صورت گسترده برگزار می‌شده و محل تجمع مردم برای برگزاری روضه و آیین‌های سوگواری بوده است. در این دوره، نقش روحانیان و ریش‌سفیدان محلی در سازمان‌دهی مراسم بسیار برجسته بود و بسیاری از تکایا و مراکز مذهبی به‌وسیله خاندان‌های متنفذ اداره می‌شد. همچنین بازار شهرکرد در ایام عزاداری رونق خاصی می‌یافت و با برپایی ایستگاه‌های نذری و اطعام عزاداران همراه بود که نشان‌دهنده حضور گسترده اقشار مختلف اجتماعی در این مراسم است.

به‌طور کلی، پیش از دوره پهلوی دوم، فضای شهرکرد در ایام محرم و صفر حالتی کاملاً مذهبی داشت و با تعطیلی فعالیت‌های روزمره، برگزاری مجالس روضه و حضور گسترده مردم در دسته‌های عزاداری همراه بود که نشان‌دهنده پیوند عمیق فرهنگ دینی و زندگی اجتماعی مردم این منطقه بود.

محرم و صفر در اسناد ساواک، بررسی موردی: شهرستان شهرکرد

محرم و صفر و ایام عزاداری برامام حسین^(ع)، نقطه آغازین حرکت عمومی مردم علیه حکومت پهلوی قرار گرفت. از این پس بود که علی‌رغم مراقبت ویژه از برگزاری عزاداری و مراسم در این ایام در سال‌های پیشین (۱۳۲۰ تا ۱۳۴۲)، سخت‌گیری و مقررات ویژه از سوی ساواک در نحوه و چگونگی مراسم‌ها، دستجات، شرایط ویژه واعظین و سخنرانان و ممنوعیت مراسمی همچون شبیه‌خوانی و... برقرار گردید که به‌صورت موردی در اسناد شهرستان شهرکرد (مرکز فعلی استان چهارمحال و بختیاری) از فرمانداری کل بختیاری و چهارمحال آن زمان (استان چهارمحال و بختیاری فعلی) بین سال‌های ۱۳۴۲ تا ۱۳۴۶ مورد بررسی قرار می‌گیرد:

- اسناد سال‌های ۱۳۴۲-۱۳۴۳

در امریه‌ای که از سوی فرمانداری کل بختیاری و چهارمحال به فرمانداری شهرستان شهرکرد به‌صورت خیلی محرمانه رسیده، در مورد اینکه احتمال دارد در ایام سوگواری محرم اشخاص و عناصری تولید اغتشاش نمایند، از آنان می‌خواهند نکاتی را به اجرا درآورده و در موارد زیر مراقبت نمایند:

جلوگیری از هر نوع پیش‌آمد و مقابله با آن، حفظ نظم در مراسم‌ها، التزام گرفتن از واعظین و صاحبان تکیه‌ها و اماکن که در این ایام خارج از وظایف دینی و روضه‌خوانی اقدام نمایند و در غیر این صورت تنبیه خواهند شد (مُنشأ، سند مورخ ۱۳۴۲/۲/۲۶).

ترس و وحشت حکومت و ساواک از اینکه واعظین مطالبی خارج از امور دینی ذکر نمایند، نشان می‌دهد آگاهی‌رسانی و روشنگری‌های سیاسی آیت‌الله خمینی و دیگر مبلغین در بین توده مردم در مراسم‌های وعظ و خطابه و سوگواری محرم موفقیت‌آمیز بوده و این جلسات توانسته جایگاه اصیل و ویژه خود را بازیابد. بعد از آزادی آیت‌الله خمینی در فروردین ۱۳۴۳ و آشکارشدن ادامه مبارزه از جانب ایشان، دامنه اقدامات حکومت پهلوی در ارتباط با چگونگی برگزاری ایام سوگواری ماه محرم و صفر گسترش یافت. برگزاری مراسم نیز فقط

محدود به روزهای تاسوعا و عاشورا گردید تا شاید بتوانند از این طریق از تبدیل شدن نهضت آیت‌الله خمینی به قیام عمومی، آن هم در ایام عزاداری جلوگیری کنند. در اجرای همین سیاست نیروهای امنیتی و نظامی نیز فشار خود را بر تکیه‌ها، مساجد، حسینیه‌ها و هیئت‌های عزاداری افزایش دادند و با کنترل شدید سعی کردند از بروز شرایط انقلابی ممانعت نمایند. سازمان امنیت با توجه به تجربه سنگین سال گذشته، مدتی قبل از محرم سال ۱۳۴۳ نیروهای خود را برای مقابله با هر نوع فعالیت مذهبی آماده نمود. (تصویر شماره ۱)

بر این اساس ساواک مراکز شهرستان‌ها هم به تکاپو افتادند و مأموران خود را برای مقابله با اتفاقات احتمالی آموزش دادند. چنان‌که در گزارش ارسالی شهربانی شهرکرد به فرمانداری کل چهارمحال، تمامی محل‌هایی که در این شهرستان مجالس روضه‌خوانی در آن برگزار می‌شد با نام بانین مراسم، ساعت دقیق برگزاری، نام روضه‌خوانان و تعهداتی که به‌طور جداگانه از آن‌ها گرفته شده درج گردیده است. همچنین به آموزش‌های مخصوصی که به مأمورین برای مراقبت و ایجاد نظم در این‌گونه مراسم‌ها داده‌اند، اشاره شده است. برای نمونه به یک مورد از آن اشاره می‌شود:

صاحبان مجالس روضه‌خوانی به نام‌های:

- حاج علیمیراد محمودیه در مسجد نو در دهه اول از ساعت ۲۰ الی ۲۳
- حاج براتعلی طهماسبی در مسجد نو در دهه اول از ساعت ۱۶ الی ۲۰
- حیدر حاج زین‌العابدینی در منزل در دهه اول از ساعت ۱۵ الی ۲۰
- حاج سیدمهدی علوی در مسجد خان در دهه اول از ساعت ۲۰ الی ۲۳
- علیمیراد نعمت‌اللهی در منزل در دهه اول از ساعت ۲۰ الی ۲۳

واعظین محلی و غیر محلی نیز که از آن‌ها تعهد گرفته شد، از مطالب خارج از موضوعات مذهبی و بیانات تحریک‌آمیز خودداری نمایند، به نام‌های ذیل آمده است:

- سیدعلی مجازی اهل شهرضا
- اسدالله فقیهی اهل اصفهان
- سیدجواد صادق‌یان اهل و ساکن شهرکرد

○ محمدعلی ناصح اهل بخش ۳ اصفهان

○ شیخ جواد اصولی اهل شهرکرد

○ شیخ حسین روشندل اهل شهرکرد

○ فضل‌الله ابطحی اهل بخش ۳ اصفهان

● احمد عندلیب اهل اصفهان

ضمناً سند مزبور اشعار می‌دارد که

● آقای اسدالله خادمی اهل نجف‌آباد در دهه اول در شهرک و در دهه دوم

در قهفرخ وعظ نمود (مُنْشا، سند مورخ ۱۳۴۳/۲/۲۷) (تصویر شماره ۲).

در صورت‌جلسه کمیسیون امنیت منطقه نیز، که بعد از گذشت دهه اول محرم سال ۱۳۴۳ تشکیل شده در مورد رضایت‌بخش بودن امنیت و نظم در ایام سوگواری در این دهه، اشاره گردیده و مأموریت‌های جدیدی نیز، به مأمورین برای ایام باقی‌مانده تعریف شده، از جمله به موارد زیر تأکید گردیده است:

۱. مراقبت از هرگونه تحریکات و تبلیغات مضره احتمالی و در نطفه خفه کردن آن و قبل از آنکه عناصر ماجراجو و اخلاک‌گر و مخالف دولت بتوانند بین مردم ساده‌لوح این منطقه اخلال و تحریک نمایند آن‌ها را دستگیر و با مدارک و دلایل به ساواک معرفی نمایند.

۲. مراقبت از راه‌ها و دهات و معاودت افراد مظنون و مشکوک که قصد ورود به شهرها و دهات را دارند و افرادی را که مقاومت می‌کنند به ساواک معرفی نمایند.

۳. اشخاصی که قصد انتشار اعلامیه و مطالب یا سخنرانی و خطابه علیه دولت دارند، دستگیر و تسلیم ساواک کنند.

۴. تمامی مقررات برگزاری مجالس روضه‌خوانی دهه اول محرم نیز عملی شود (مُنْشا سند مورخ ۱۳۴۳/۳/۵). (تصویر شماره ۳)

به‌دنبال وضع این مقررات و اجرای آن است که، از کمیسیون امنیت منطقه درخواست می‌شود یک نفر درجه‌دار آزموده و مطلع را به سامان (از توابع شهرکرد)، اعزام نمایند تا

نسبت به سه نفر از روضه‌خوانان که از نجف‌آباد برای شرکت در مراسم سوگواری دهه آخر ماه صفر به سامان آمده‌اند و بدون توجه به وظایف دینی مسائلی را ابراز می‌کنند که ممکن است باعث نزاع و کشمکش میان اهالی محل گردد، تحقیق کامل نموده و در صورت لزوم آن‌ها را ملزم به ترک این رویه، و در صورتی که بی‌نظمی ایجاد شود، آنان را به ساواک معرفی نمایند (مُنْشا، سند مورخ ۱۳۴۳/۴/۱۶).

قابل توجه است که شدت سخت‌گیری رژیم پهلوی، علاوه بر ایام محرم و صفر به ماه‌ها و مراسم‌های دیگر هم کشیده شد. چنان‌که بعد از مخالفت آیت‌الله خمینی با قضیه کاپیتولاسیون و دستگیری و تبعید ایشان در آبان ۱۳۴۳، مقررات ویژه‌ای در ماه رمضان این سال همانند قوانین ماه محرم و صفر برای برگزاری مراسم و روضه‌خوانان و تأکید بر اینکه به جز مسائل مذهبی صحبت دیگری در این‌گونه مراسم‌ها صورت نگیرد، وضع شد (مُنْشا، سند مورخ ۱۳۴۳/۱۰/۱۴).

- اسناد سال ۱۳۴۴

با بررسی اسناد صورت‌جلسه‌ها و مقررات گذارده شده در محرم و صفر سال ۱۳۴۴، به این نتیجه می‌رسیم که هوشیاری و دقت و سخت‌گیری بیشتری نسبت به این ایام و مراسم‌های اجرایی جهت جلوگیری از گسترده‌شدن نهضت آیت‌الله خمینی و ذکر یاد و نام ایشان، در این روزها ایجاد شده است و آنچه به‌عنوان مقررات جدید و اضافه بر سال‌های پیشین وضع گردید عبارت‌اند از:

۱. اخذ پروانه عزاداری به‌وسیله بانیان آن یک هفته قبل از برگزاری مراسم از

شهرداری یا ژاندارمری.

۲. تعهد بانیان در موارد زیر به شهرداری یا ژاندارمری:

الف. معرفی واعظ، ضبط سخنرانی آن و تحویل به مقامات صادرکننده پروانه

ب. واعظ از [آیت‌الله] خمینی نام نبرد مگر در مورد تقاضای عفو از مقامات عالی مملکت

ج. قبل از اخذ پروانه و تأیید صلاحیت واعظ، نایستی به تشکیل جلسه وعظ و روضه اقدام نمایند.

د. سپردن تعهد به عدم دعوت از واعظین ناراحت (مسئله‌دار)
۳- در صورت دعوت از واعظین غیرمحلّی، ۱۵ روز قبل از انجام مراسم، باید تقاضا نمایند تا رسیدگی و دستور لازم صادر شود.

۴- هیچ واعظی بدون تأیید، حق رفتن به منبر و ایراد سخنرانی ندارد.
۵- حرکت دستجات عزاداری فقط به شکل سینه‌زنی در روزهای تاسوعا و عاشورا بدون ساز و دهل و با کسب اجازه قبلی و دریافت مسیر راهپیمایی از شهربانی، می‌تواند صورت گیرد و هر نوع عزاداری دیگر که در صورت جلسه نیامده (تعزیه، شبیه‌سازی، قمه‌زنی، حمل حجله و نعل و امثالهم) به کلی ممنوع است.

۶- ضبط صوت سخنرانی، توسط شهربانی و ژاندارمری کنترل و توسط ساواک بایگانی شود (منشأ، سند مورخ ۱۳۴۴/۲/۹). (تصویر شماره ۴)

بدین ترتیب محمدرضا پهلوی، علی‌رغم سیاست‌هایی که برای عوام‌فریبی در پیش گرفته بود و خواهان این بود که خود را فردی مذهبی و حتی نظرکرده ائمه اطهار معرفی نماید، (نک: پهلوی، ۱۳۵۳: ۸-۸۶-۹۰) نتوانست در برابر آگاه‌سازی و افشاگری سخنرانان و واعظین در ایام محرم و صفر سکوت کند و سیاست مقابله و مدافعه در پیش گرفت. هرچند وی هیچ‌گاه برگزاری مراسم این ایام را غدغن نکرد، ولی به دنبال این بود که به گونه‌ای این گونه مراسم‌ها را نیز دستگاه‌های امنیتی و دولتی به دست گیرند تا کنترل آن به خوبی انجام گیرد و از ایجاد هرگونه مشکلی علیه حکومت جلوگیری شود.

- اسناد سال ۱۳۴۵-۱۳۴۶

با گذشت زمان و آشکارشدن نقش ایام محرم و صفر در بیداری و انسجام و وحدت مردم در راستای همگامی با نهضت آیت‌الله خمینی، سیاست‌های ضد مذهبی رژیم پهلوی نیز بازتاب‌های بیشتری پیدا کرد. به صورتی که علاوه بر اجرای مقررات ویژه این ایام، قوانین جدیدی در سال ۱۳۴۵ به اجرا درآمد که در بررسی موردی اسناد شهرستان شهرکرد و توابع آن، به موارد ذیل برمی‌خوریم:

۱- بررسی صلاحیت گردانندگان دستجات سینه‌زنی و نوحه‌خوانی، به وسیله شهربانی و ژاندارمری که به تأیید ساواک رسیده باشد.

واکاوای اسنادی سیاست‌های پهلوی دوم در مهار سوگواری‌های محرم و صفر در شهرکرد (۱۳۴۲-۱۳۵۷) ۳۰۱

۲- اخذ تعهد کتبی از گردانندگان دستجات، مبنی بر اینکه در صورت مشاهده هرگونه بی‌نظمی و بیان مطالب تحریک‌آمیز و دادن شعارهای مخالف و خارج از موضوع که باعث بی‌نظمی شود، به‌عنوان محرک اصلی شناخته شده و تحت تعقیب قرار خواهند گرفت.

۳- عدم تصادم و سد معبر دستجات سینه‌زنی و عزاداری با یکدیگر و تعیین مبدأ و مسیر حرکت و مقصد و ساعت آن.

۴- استفاده از بلندگو، با کسب اجازه از شهرداری و ژاندارمری و فقط برای مجالس وسیع بوده و صدای آن برای داخل مجلس تنظیم شود (مُنْشا، سند مورخ ۱۳۴۵/۱/۳۰).

رعب و وحشت حکومت پهلوی از راه‌اندازی دستجات عزاداری به اندازه‌ای بود که وقتی یکی از کارکنان آموزش و پرورش در شهرستان بروجن از فرمانداری‌های بختیاری و چهارمحال، به‌طور شفاهی اظهار کرده بود:

«می‌خواهم دسته عزاداری راه بیندازم، اما در صورت جلوگیری از آن به مردم خواهم گفت که آقای فرماندار جلوگیری کرد.» (مُنْشا، سند مورخ ۱۳۴۵/۲/۹). (تصویر شماره ۵)

وی بلافاصله تحت کنترل و مراقبت شدید ساواک قرار گرفت و با اینکه دسته‌ای هم راه نینداخت، بلافاصله ترتیب انتقالی وی به منطقه‌ای دیگر فراهم شد (مُنْشا، اسناد مورخ ۱۳۴۵/۲/۹؛ ۱۳۴۵/۲/۱۷؛ ۱۳۴۵/۲/۱۹).

یکی دیگر از سیاست‌های رژیم پهلوی این بود که از بحث و گفتگو و موضع‌گیری در مورد اقلیت‌های مذهبی، به‌خصوص فرقه ضالّه بهائیت جلوگیری نماید و به بهانه ممانعت از ایجاد اختلاف و دودستگی به وعاظ اجازه داده نمی‌شد که در این ارتباط صحبت به میان آورند. حساسیت امر به صورتی بود که اگر عالم یا واعظی در مورد آن‌ها موضع‌گیری یا صحبتی می‌کرد، آن‌ها را بی‌هویت دانسته و برای تشخیص هویت به ساواک ارجاع می‌داند تا دستورات لازم به آن‌ها داده شود (مُنْشا، اسناد مورخ ۱۳۴۶/۱/۱۶؛ ۱۳۴۳/۴/۱۷). (تصویر شماره ۶)

ارسال صورت‌جلسه‌های بخش‌های مختلف تابعه به فرمانداری شهرکرد، در مورد اجرای تصمیمات اتخاذشده در جلسات ساواک، قسمت دیگری از اسناد را تشکیل می‌دهد. برای

نمونه در صورت جلسه ارسالی از بخشداری میزدج در تاریخ ۱۳۴۶/۱/۲۸ موارد ذیل گزارش شده است:

۱- در مورد اعزام وعاظ به ساواک و کنترل بیانات آنان که مطالبی برخلاف مصالح و خارج از وظیفه (که موجب تحریک اعصاب اهالی علیه اقلیت‌های مذهبی باشد) ایراد نمایند، طبق اظهار سرکار استوار جاهد رئیس پاسگاه ژاندارمری کلیه واعظین که در بخش میزدج روضه‌خوانی و موعظه می‌کنند با اخذ تعهد به ساواک چهارمحال و بختیاری اعزام گردیده‌اند.

۲- راجع به اخذ تعهد از بانیان و صاحبان مجالس روضه‌خوانی و تهیه فهرست اسامی آنان و ارسال به ساواک، گرچه در اغلب دهات بخش میزدج روضه‌خوانی به طور دسته‌جمعی و به شرکت یکدیگر انجام می‌شود، بدین طریق که عده‌ای از اهالی هر یک مبلغی به فراخور حال پرداخت و مشترکاً در مسجد یا محل‌های عمومی دیگر مبادرت به تشکیل جلسات روضه‌خوانی و عزاداری می‌نمایند. مع الوصف مقرر گردید در پاسگاه ژاندارمری بر طبق دستور صادره اقدام و حتی‌الامکان فهرست اسامی محل‌ها و افراد سرشناس را تهیه و تقدیم نمایند.

۳- درباره شبیه‌سازی، تعزیه‌خوانی، قمه‌زنی، دسته‌گردانی و غیره مذاکره شد. گرچه در گذشته چنین اعمالی در میزدج مشاهده نشده مع‌هذا با اعزام مأمورین گشتی ژاندارم و اخذ تعهد از کدخدایان پیش‌بینی‌های لازم معمول خواهد شد که در هیچ‌یک از دهات مبادرت به این گونه اقدامات ننمایند. (تصویر شماره ۷)

بدین ترتیب مأموران رژیم پهلوی با مراقبت کامل درصدد ایجاد نظم و آرامش حداقل ظاهری و ارسال گزارش به مقامات بالا بودند. اما علی‌رغم سخت‌گیری و کنترل شدید ساواک و پیاده‌کردن قوانین خشک و بی‌روح سازمان امنیت، مراسم عزاداری حسینی هر سال نسبت به سال قبل با شکوه بیشتری برگزار می‌شد. آنچه دلخواه رژیم بود، در ظاهر انجام می‌گرفت ولی در واقع این اقشار مختلف مردم بودند که با دیدن این کنترل‌ها و مقررات، بیش از پیش به فلسفه قیام امام حسین^(ع) در برابر حکومت ظلم و جور یزید پی می‌بردند و با مقایسه وضعیت آن روز ایران و ستمی که بر توده مردم می‌رفت، مفهوم قیام در برابر ظلم را درمی‌یافتند و با وجود رهبری‌های مدبرانه آیت‌الله خمینی که موفق شد

واکاوی اسنادی سیاست‌های پهلوی دوم در مه‌ار سوگواری‌های محرم و صفر در شهرکرد (۱۳۴۲-۱۳۵۷) ۳۰۳

مساجد، حسینیه‌ها، تکایا و افکار عمومی مردم را به سمت مبارزه بکشاند، قیام عاشورا را به‌عنوان الگوی خود قرار دادند. چنان‌که نهضت انقلابی ملت ایران همه‌ساله در محرم و صفر شتاب بیشتری یافت و گام‌به‌گام به پیروزی نزدیک شد. سرانجام نیز واقعه‌ عاشورا، نهضت انقلابی ایران را در دل خود پرورش داد و حیاتی مجدد به احیای شعائر اسلامی بخشید. چنان‌که آیت‌الله خمینی در این ارتباط چنین می‌گفت: «اگر عاشورا و گرمی و شور و انفجار آن نبود، معلوم نبود چنین قیامی بدون سابقه مورد سازماندهی واقع شود. واقعه‌ عظیم عاشورای ۶۱ ق تا خرداد ۱۳۴۲ و از آن تا قیام علنی بقیه‌الله (عج) در هر مقطع انقلاب ساز است.» (مُنْشا، ۱۳۷۵: ۶).

جمع‌بندی

با توجه به نقش بنیادین آیین‌های محرم و صفر در تعمیق باورهای دینی و انتقال مفاهیم عدالت‌خواهی و مقاومت در جامعه شیعه، مناسک مذهبی به ابزار بازتولید هویت دینی و سیاسی بدل شده و توانسته‌اند در برابر سیاست‌های سرکوبگرانه حکومت پهلوی مقاومت کنند.

یافته‌های این پژوهش نشان می‌دهد که آیین‌ها و شعائر مذهبی شیعی، به‌ویژه مناسک محرم و صفر، نقشی ساختاری در بازتولید هویت دینی و سیاسی جامعه شیعه ایران ایفا کرده‌اند. ریشه‌داری باورهای عاشورایی در زیست‌جهان شیعیان، از طریق تداوم آیین‌هایی چون عزاداری، روضه‌خوانی، تعزیه و دستجات سوگواری، موجب انتقال بین‌نسلی مفاهیمی چون ظلم‌ستیزی، شهادت‌طلبی و مقاومت در برابر قدرت‌های ستمگر شده است. این پیوند عمیق میان شعائر دینی و نظام معنایی شیعه، سبب گردیده که هیچ‌یک از سیاست‌های سرکوبگرانه حکومت‌ها در طول تاریخ، نتواند این سرمایه نمادین و فرهنگی را تضعیف یا حذف کند.

بررسی تطبیقی سیاست‌های حکومت‌های پیشامدرن و مدرن - از امویان و عباسیان تا پهلوی اول و دوم - نشان می‌دهد که الگوی مشترک همه این حکومت‌ها، تلاش برای مهار یا انحراف کارکرد سیاسی مناسک عاشورایی بوده است. بااین‌حال، تجربه تاریخی نشان داده است که ممنوعیت‌ها، تخریب نمادها، نظارت‌های امنیتی و جایگزینی مناسک دولتی، نه تنها به تضعیف این آیین‌ها نینجامیده، بلکه در بسیاری موارد به بازتولید پنهان، تعمیق عاطفی و رادیکالیزه شدن محتوای آن‌ها انجامیده است.

در دوره پهلوی دوم، علی‌رغم تلاش‌های سازمان‌یافته رژیم برای کنترل و هدایت مجالس محرم و صفر، این آیین‌ها به مهم‌ترین بستر انتقال گفتمان انقلاب اسلامی تبدیل شدند. اسناد ساواک در شهرستان شهرکرد نشان می‌دهد که نظارت بر وعاظ، محدودسازی هیئت‌ها و جلوگیری از طرح مضامین سیاسی، نتوانست مانع پیوند میان عاشورا و رهبری آیت‌الله خمینی شود. برعکس، این فشارها موجب افزایش همبستگی مذهبی و سیاسی و گسترش شبکه‌های غیررسمی بسیج انقلابی گردید.

در سطح محلی، جامعه مذهبی شهرکرد با تکیه بر سرمایه نمادین عاشورا و مناسک سوگواری، به بازتعریف هویت خود در برابر قدرت سیاسی پرداخت و آیین‌های محرم و صفر را به ابزار مقاومت و اعتراض تبدیل کرد. بدین‌ترتیب، این مناسک نه صرفاً به‌عنوان شعائر دینی، بلکه به‌مثابه کنشی اجتماعی - سیاسی عمل کردند که نقش مؤثری در فرسایش مشروعیت رژیم پهلوی و پیوند توده‌ها با نهضت انقلاب اسلامی داشتند.

بنابراین، عاشورا در بسترهای محلی مانند شهرکرد، از طریق آیین‌های سوگواری، به یک «سرمایه فرهنگی - سیاسی» بدل شد که توانست شکاف میان دولت اقتدارگرا و جامعه مذهبی را تعمیق کرده و زمینه‌های بسیج انقلابی و مشارکت عمومی در سقوط حکومت پهلوی دوم را فراهم سازد.

منابع

الف) منابع فارسی

۱. ابطحی، سیدمصطفی (۱۳۸۴). «دین‌ستیزی پهلوی و گفتمان دینی از آیت‌الله حائری تا امام خمینی» سقوط؛ مجموعه مقالات نخستین همایش بررسی علل فروپاشی سلطنت پهلوی، ج ۱، تهران: مؤسسه مطالعات و پژوهش‌های سیاسی.
۲. اعظام‌قدس، حسن (۱۳۴۹). خاطرات من، ج ۲، بی‌جا: ابوریحان.
۳. امین‌فروغی، مهدی (۱۳۸۰). هنر مرثیه‌خوانی، تهران: نیستان.
۴. آبادیان، حسین (۱۳۷۶). اندیشه دینی و جنبش ضد رژیم در ایران، تهران: مؤسسه مطالعات تاریخ معاصر ایران.
۵. پهلوی، محمدرضا (۱۳۵۳). مأموریت برای وطن، تهران: بنگاه ترجمه و نشر.
۶. جعفریان، رسول (۱۳۸۱). تأملی در نهضت عاشورا، قم: انصاریان.
۷. جعفریان، رسول (۱۳۷۵). تاریخ تشیع در ایران از آغاز تا قرن دهم هجری، ج ۲، قم: انصاریان.
۸. دوانی، علی (۱۳۷۷). نهضت روحانیون ایران، ج ۲، تهران: مرکز اسناد انقلاب اسلامی.
۹. روحانی، حمید (۱۳۵۶). بررسی و تحلیلی از نهضت امام خمینی، ج ۱، بی‌جا.
۱۰. سازمان اسناد و کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران (ساکما). آرشیو ملی ایران، س.ش ۳۶۸۸-۲۹۱.
۱۱. عناصری، جابر (۱۳۷۲). «شبیه‌خوانی گنجینه نمایش‌های آیینی، مذهبی»، مجموعه مقالات سمینار پژوهشی تعزیه، تهران: یازدهمین جشنواره سراسری تئاتر فجر.
۱۲. فوزی‌تویسرکانی، یحیی (۱۳۸۰). مذهب و مدرنیزاسیون در ایران، تهران: مرکز اسناد انقلاب اسلامی.
۱۳. کسروی، احمد (۱۳۷۹). شیخ صفی و تبارش، تهران: فردوس.

۱۴. الگار، حامد (۱۳۶۶). دین و دولت در ایران، نقش علما در دوره قاجاریه، ترجمه ابوالقاسم سری، تهران: توس.
۱۵. محمدی، مجید (۱۳۷۶). آسیب‌شناسی دینی، تهران: تفکر.
۱۶. مرکز اسناد انقلاب اسلامی (مراسان). (۱۳۷۴). اسناد انقلاب اسلامی (اعلامیه‌ها، اطلاعیه‌ها، بیانیه‌ها، پیام‌ها، تلگراف‌ها و نامه‌های آیات عظام و مراجع تقلید)، ج ۱، تهران: مرکز اسناد انقلاب اسلامی.
۱۷. مستوفی، عبدالله (بی‌تا). شرح زندگانی من (تاریخ اجتماعی و اداری دوره قاجاریه)، ج ۱، تهران: کتابفروشی زوار.
۱۸. مطهری، مرتضی (۱۳۸۴). حماسه حسینی، مجموعه آثار (۱۷)، ج ۲، تهران: صدرا.
۱۹. مظفری، آیت (۱۳۸۷). مناسبات روحانیت و دولت در ایران معاصر، قم: نشر معارف.
۲۰. مکی، حسین (۱۳۶۳). تاریخ بیست‌ساله ایران، ج ۱، تهران: نشر ناشر.
۲۱. مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی (مُنشا) (۱۳۷۵). قیام عاشورا در کلام و پیام امام خمینی، تهران: مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی.
۲۲. نجفی، موسی، فقیه‌حقانی، موسی (۱۳۸۱). تاریخ تحولات سیاسی ایران، تهران: مؤسسه مطالعات تاریخ معاصر ایران.

ب) منابع عربی:

۱. ابن‌اثیر جزری، ابوالحسن علی بن محمد (۱۴۰۷ق). الکامل فی التواریخ، تحقیق ابوالفداء عبدالله قاضی، ج ۷، بیروت: دارالکتب العلمیه.
۲. ابن‌جوزی، عبدالرحمان (۱۴۱۲). المنتظم فی التاریخ الا مموالملوک، تحقیق عبدالقادر عطا، ج ۱۴، بیروت: دارالکتب العلمیه.

دستور فرمانداری کل به فرمانداری شهر کرد در جلوگیری و مراقبت از اغتشاش اشخاص و عناصر ناراحت (مسئله دار) براساس امریه تلگرافی نخست وزیر در تاریخ ۱۳۴۲/۲/۲۳.

۳۰۹ ..... (۱۳۵۷-۱۳۴۲) واکاوی اسنادی سیاست‌های پهلوی دوم در مهار سوگواری‌های محرم و صفر در شهرکرد

(در جلسه مورخه ۱۳/۴/۵۷ کمسیون امنیت منطقه بهنجاری و چهارسل را)

معرضه دعوت لغتینی چنتا آقا ای دکتر و سید ساسی فرما اندا رکل بهنجاری و چهارسل را ساعت ۱۳ روز سه شنبه ۱۳/۴/۵۷ - کمسیون امنیت مرکبیا را چنا کندنه ای زمر درسا لن فرما اندا رکلها بصور چنتا آقا ای فرما اندا رکل تفکیک بافت و غیر حاصل مذاکره و ایضا تصمیم گیرید.

گروه با بررسی اوضاع احوال محل و بطوریکه معاده اندا نفعات و امنیت منطقه اندا با مسوکاری و دعاوی و بطور محرم رها بت هم برقرار رسیده ویا همین ا نفعات می و امنیتی چهارسل را بهنجاری و چنا پی خود را بتوا حسن ا نیام با داده اند و اما فی زکسال نظم و آراش مراسم عزاداری را بر سر اندا رسیده اند معنی لطف بر او و اینکه چنا پیسا زنها یی ا نفعات می و امنیتی این منطقه در پیچه ماهی ای سر م و غیر بوده نده دم صنوم سر م غنیمت محض باشد مقررات زمر مصوب کردید که نسبت با محورین بهنجاری می و از نادری با اندک استا همین است ما محورین سا واک سر مله امرا گذارده عود .

است ما محورین بهنجاری می در پیشرو ویا محورین در صفا ای با سکا یی ای و اندا سر می در دعوات خود ما محوریت با الهی شراک ساسی ما محورین ما زیان امنیت با بهنجاری کا مل را قیبت خواهند نمود که هرگونه تحریکات و تبلیغات شره احتمالی ، غیر منطقه تخصصی و تبلیغاتی و اینکه عناصر ما با رجوع ویا ملاک و مسلط اند دولت بقوا تدبیر مرده اند نوع این منطقه اخلال و تحریک نمائید

بشمار ویا مدارک ویا لایزال با ویا سر می عود .

که ما محورین بهنجاری می در پیشرو ما محورین و اندا سر می در مسلط ویا راهی دعوات مراقبت بوده چنا نچه افراد مطمئن و ذکر است قصد درود بشهر و دعوات داده اند آنها را با ایضا تدبیر لازم معاودت دهنده و هرگاه افرادی در صفا دعوات و مسلط افت برآیند تا بمبرودن را با زیان امنیت هدایت نمائند .

چنا نچه است احیاناً - احتمالی قصد انداز اعلانیه ویا تبلیغی دولت یا افراد سخرانی ویا بهی برخلقی آراش و امنیت منطقه داده باشند سرما حسب جستجوی آنها ویا جیب اوری اعلانیه ها اقدام ویا اعلانیه می ویا جیب ویا عود و یا نفعات دهنده کا را به ویا ک تسلیم نمائید .

مذاکرات برقرار می میا لمریونه خوا می و مراسم عزاداری در منطقه ماهی ای سر م و غیر و همچنین شایعاتی با نیان عزاداری و روضه خوا نی و دعا و آراش صلیبات آنا می چنا حصا نکه در رهصو در جلسه مورخه ۱۳/۴/۵۷ مصوب ودر پیگیرنده است ویا محورین مسئولان برای مقررات مذکور میبایستند .

جلسه ساعت ۱۴ تا ۱۵ بافت .

فرما اندا رکل بهنجاری و چهارسل را - مذاکره با

فرما اندا ندر بهنجاری می عزاد - فاسی

فرما اندا کرهوان اندا نادری می بر کرد - ستوان زیاری

رئیس بهنجاری می سر کرد - ستوان گنوجکی بهنجاری

رئیس بهنجاری می سر کرد - ستوان گنوجکی بهنجاری

سند شماره ۲:

وضع مقررات کمیسیون امنیت منطقه بختیاری و چهارمحال در مورد ایام محرم و صفر بعد از گزارش وجود نظم و امنیت در دهه اول محرم سال ۱۳۴۳ برای دهه های باقی مانده. به تاریخ

1343/3/0

تصویب مقررات توسط کمیته امنیت فرمانداری کل در تاریخ ۱۳۴۳/۱۰/۱۴ قبل از فرار
سیدن ماه رمضان.

وزارت کشور

فرمانداری کل بختیاری و چهارمحال

ص ۲

تاریخ .....
شماره .....
پیوسته .....
.....

نمودن فعالیت و وظایف مخالفان و انحرافات و تحریک از وظایف خود نظام منطقه ترتیب اخذ شده به طبعیان مجالس
فرمانداری توصیه کرد که به منظور انجام مراسم فرمانداری از وظایف و روشه خوانتهای خوشنما و صالح و موافق استفاده
گردد *

پ = مراسم سینه زنی

۱ - حرکت دستجات فرمانداری مخصوصه ریزهای تا سوط و شورخواهد بود *

۲ - صلاحیت کرد اندگان دستجات سینه زنی و نحوه خوانتهای پیش فغان و سینه زاننداری و شویانی بتایید

ساواک پیوسته *

۳ - شویانی در شهر کرد و زاننداری در منطقه نظام (حوزه سوله) تعهد کبی از گرد اندگان دستجات
معی بر اینکه در صورت مشاهده و بدین هیان مطالبه تحریک آمیز و دادن شمارهای مخالف و خارج از موضوع
که ایجاد بیفتنی نماید بتوانان حرکت اصلی منطقه را دارند و در جهت تمهید تراش خواهند گرفت اخذ نمایند *

۴ - شویانی در شهر کرد و زاننداری در منطقه نظام (حوزه سوله) از همه زنی و شویه سازی و تمهید

خوانتهای جلوس و شویانی *

۵ - سوسله شویانی و زاننداری و پانترتیب اخذ شده که دستجات سینه زنی و فرمانداری پایکد یکتر تمام

تعیین و سده معین و چون نماید و حرکت دستجات و ریزهای تا سوط و شور و پانترتیب پانترتیب لازم (تعیین

بد * مسیر حرکت و مقصد تعیین ساعت شروع حرکت ( ) انجام گیرند *

سده ستورات همکاری

به منظور برگزاری مجالس سوگاری و حرکت دستجات فرمانداری و سینه زنی پانترتیب و زاننداری و شویانی مخصوص

دوره اول ماه محرم ریزهای تا سوط و شور و آمان کی کامل برای کسب اطلاع فوری از احوال و قدرت و وظایف و

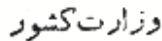
روشه خوانتهای پانترتیب و گرد اندگان مجالس فرمانداری و دستجات سینه زنی و نحوه خوانتهای به منظور حفظ نظم

و تمهید اخذ تراش داشته باشند *

رئیس ساواک چهارمحال و بختیاری - سرهنگه فغانی - رئیس شویانی شهر کرد - سرگرد کبان انوار

نایب - گردان زاننداری شهر کرد - مستوان یکم بیات - نایب - چهارمحال و بختیاری - اهدالی

رونوشت پراپراسیل است

فرماندهی کل بهداشتی و چهارم:

[illegible]

سند شماره ۵:

مربوط به تصمیمات اخذ شده در کمیته اطلاعاتی ساواک در فرمانداری کل
بختیاری و چهارمحال در مورد برگزاری عزاداری ایام محرم و صفر در سال ۱۳۴۵ در تاریخ
۱۳۴۵/۱/۳۰

نوع پیش نویس موضوع پیش نویس پیوست مسئول پاکت نویسی		 وزارت کشور فرمانداری کل بخنداری و چهارمحال	شماره عمومی شماره خصوصی (۲/۵۳) جزوه دان (۷) (۲/۵۳) پوشه
تاریخ تحریر	ماه ۱۳۳	تاریخ ثبت	ماه ۱۳۳
تاریخ پاکت نویسی	ماه ۱۳۳	تاریخ خروج	ماه ۱۳۳

اداره کل امور اسناد و کتابخانه ملی
 به استحضار می‌رساند که در تاریخ ۱۳۳۲/۵/۲۵ در خصوص درخواست
 در مورد معنای بخش سراج الدین بن لارمنه اداره اسناد و کتابخانه ملی
 مورد و تقسیم معنی که از فرایند درآمده به اداره کتابخانه ملی
 و همچنین فرایند اسناد و کتابخانه ملی
 در تاریخ ۱۳۳۲/۵/۲۵ در خصوص
 به استحضار می‌رساند که در تاریخ ۱۳۳۲/۵/۲۵ در خصوص
 به استحضار می‌رساند که در تاریخ ۱۳۳۲/۵/۲۵ در خصوص

گزیده
 به استحضار می‌رساند که در تاریخ ۱۳۳۲/۵/۲۵ در خصوص

سند شماره ۶:

درخواست انتقالی آقای سراج الدین مدنی کارمند آموزش و پرورش به دلیل اظهار به راه اندازی
 دسته عزاداری توسط فرمانداری بروجن در تاریخ ۱۳۴۵/۲/۱۷.

